

Tudományos igényű „tanulságok” modern kori történelmünkben?

Csizmadia Ervin: A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan? Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 413 oldal

Politológus szerző írt könyvet az új- és legújabbkori politika- és eszmetörténet, tudománytörténet és elemzőmódszertan témáiban. Kötete történettudományi vitacikkékként kiált, melyekhez előljáróban a jelen ismertetés is felvet néhány szempontot.

Thomas Kuhn paradigma-modelljét Csizmadia Ervin saját szakmájára is alkalmazhatónak látja, és időben egymásra következő „váltogazdálkodásukban” veszi számba a politikatudományt meghatározó, „rendszerértelmező, ideologikus hajlandósággal is bíró” szemléleti irányzatokat. (Egyben kimutatja ezek behatárolt időszerűségét, kortörténeti összefüggésekbe ágyazottságát.) Sorukban az egyik biztos hely a térség rendszerváltó átmenetei nyomán a „jelen-centrikus” beállítottságé volt, melyet főként a *tranzitológia* és saját fejlesztésű „utódelmélete” töltött meg tartalommal. Ezek uralma alatt a politológia idejétmúltnak jelentette ki „a történelmi okfejtéseket”, és a tudományok szigorú szelet szemlélete jegyében „idegen terepre való kalandozásnak” vélte „a jelenből a múlt felé való tájékoztatót”. (52., 25. old.)

Ám idővel kiderült, a múltak nem lezártak és idejétmúltak: rövidebb-hosszabb „pangási idő” után „visszatértek a történelmek, mármint az adott országok történelmei” (vö. Robert Kagan). A posztszocialista régió demokratizálódási „diverzitásai” láttán egyre több tanulmányozó kezdte kiemelni a kontextusfüggőség (vagy másképpen: helyi sajátosság) szerepét. Úgy találták, hogy az előfeltételek származékos hatásainak megértéséhez felzárkóztatandók „a prekommunista múlt meghaladottnak vélt, elfelejtett

összefüggései”. (71. old.) Ezen „új historicizmus” fő apostola, Grzegorz Ekiert célul tűzte ki a „strukturális faktorok, végső soron: a történelmi örökség” szerepének tisztázását. Az alkalmazás iskolái közül a történettudomány integrálása terén az amerikai APD-szakág emelhető ki a „politikai fejlődés” értelmezési kategóriájával, Nyugat-Európából pedig Ekierték *New Political Historyja*, mely a jelen alakulásában „hosszú történelmi trendek” és „bizonyos történelmi mintázatok újraeledésének” tetten érhetőségét hangsúlyozza. (16. skk.)

Míthogy Csizmadia régtől a „történeti politológia” híve (amit munkásságára visszapillantó több kitérővel is demonstrál), számára is közhely, hogy e térségben a politikai és kulturális mező csordultig van történellemmel, a múlt pedig a közélet fő legitimációs kelléke. Ráadásul az utóbbi évek megerősítették azon szakmáját érintő benyomásában, hogy „a mai korszak számos változását azért nem értjük (vagy fogalmazzunk finomabban: azért adunk rájuk felszínes magyarázatokat)”, mert nem eredtünk „a magyar politikátörténetnek valamilyen sajátos fejlődési mintázata” nyomába. (20., 18. old.) A gazdag történelmi előzményekre építő önjogú politikatudományi narratíva szerinte hiánycikk, alig tud említeni kollégái részéről kivételt. Jelszava tehát: „...merjünk nyugato-sak lenni!” (372. old.)

A honi politológiának szerinte történeti szemléletmódú újraorientálódásra van szüksége, hogy „módszerei[n]k között többször alkalmaz[zu]k a történeti komparatistikát”, s „történeti folyamatok értelmezésében elméleti premisszákat is érvényesítsünk”. (86., 109. old.) Beleértve azt is, hogy a mindenkori politikát folyamatszerűségében, a szereplők kölcsönhatására és interakciójára tekintettel és az „informális” hatástartományok bevonásával elemezzék. Emellett a tudományos

horizontot a nemzetközi összehasonlítás felé is tágítaná. Szerencsés végeredményként a hazai politikatudomány „színvonalas márkaterméke” születhet meg, márpedig a „magyar különlegesség” húzó összetevője szerint feltétlenül a *magyar múlt* „idősíkjának jobb feltárása” lehetne. (21. old.)

Mindazonáltal az eljárás buktatóit világosan érzékeli, amikor a leegyszerűsített analógiák, felszíni hasonlóságok kimazsolázásának veszélyeiről szól. Hangsúlyozza: kutatói intuíció mellett „szakszerű indikátorokra”, „hatékony magyarázó apparátusra”, egyben „egy teherbíró szempont- és kategóriarendszer” kidolgozására van szükség. (18. skk.)

Könyvével egy megújító (reform)műfajért száll síkra: történeti-politikatudományi elemzést kíván adni, mely a tudományágak összeházasításához nem a forrásfeltárás oldaláról kíván hozzájárulni, hanem döntően irodalomfeldolgozás, műelemzés és összehasonlítás módszereivel dolgozik.

Többszöri summázata szerint politikai-történeti (gondolkodástörténeti) dimenzióban a hazai fejlődés bizonyos *önismétlő alakzatokkal* jellemezhető. Ehhez Csizmadia-nak talán a hivatkozottnál is erősebb és kétségtelenebb referenciája Szűcs Jenő koncepciója Kelet-Közép-Európa köztes és sajátosan kétarcú régiójáról és benne a kevésbé vagy nehezen változó mentális szerkezetekről, társadalmi beidegződésekről – Szűcs 1981-es értékpreferenciális terminusai nélkül. A történetés által az újkorig elemzett térség trendvonalait Csizmadia meghosszabbítja, és a 21. századi környezetben is nagyobb időtávban formálódott intézményes és magatartásbeli adottságok elevenségéről beszél („feltámadó régi politikai kultúra”, „korábban internalizált tulajdonságok” újbóli használatba vétele). (168., 225. old.)

Ezen társadalmi atmoszférikus feltételek figyelembevételével bocsátja előre téziséit,

mely szerint a Nyugat felé törekvő Magyarországon „a magyar politikai fejlődés – a maga nem nyugatias elemeivel – stabil”, egyúttal sok szempontból „mozdulatlan, mert túl kevés benne a ténylegesen kihordott és végigharcolt konfliktus”. Mindez azonban nem „torzulás” vagy „zsákutca”, hanem – állásfoglalása szerint – „normális” jelenség, azzal a kikötéssel, hogy a „fejlődésnek” nálunk *más a dinamikája, mások a „mércei”*, mint nyugatabbra. (129., 372., 123., 13. old.)

Úgy találja, hogy „a különböző ideológiai profilú rendszerek között átfedések, folytonosságok fedezhetőek fel” Magyarországon. Ilyen „sajátosságaink” körében szerinte „a talán legidőtállóbb hazai specialitás” a „közjogi hagyomány” (annak részeként *önállóságküzdelmekkel* vagy *rendszerellenzéki-séggel*), legerősebb megosztottság gyanánt pedig a „nemzeti/nemzeti törésvonalat” azonosítja. (224., 121., 306. old.)

Történeti anyagon a könyv felétől kezd el vizsgálni, a szakmunkákon túl döntően a hazai tudományos esszéirodalom műfajából válogató eszmetörténeti igénytel. Hiánypótlási szándékkal „konzervatívnak tekinthető szerzők” munkáira szűkíti a kört, így is nemegyszer a kortárs tudós tanulmányozók által gazdagon interpretált műveket szemlézve. (235. old.)

A vonatkozó száz könyvoldal során a neki kedves olvasmányokból a „nagyon érdekes” és „elgondolkoztató” meglátásokat igyekszik kiemelni. (Például 277., 315. old.) Ezen vizsgálatérő kulcsszavakhoz azonban nem mindig nőnek fel a kétségkívül érzékeny újraolvasó Csizmadia kommentárjai. Számos szemelvény kapcsán a rácsodálkozó elbeszélés lelkesen nyergeli meg a közelmúltra emlékeztető megállapításokat – bizony olyankor is, amikor „alapjában véve más történeti folyamatok és összefüggések tartozékairól” (Kosáry Domokos)¹ van szó. Az összecsengő perspektívákhoz hajlamos *határokon* és

¹ Kosáry Domokos: *Modellalkotás és történet-tudomány*. Történelmi Szemle, 21. évf. (1978) 1. sz. 143.

sírokon át tenni összehasonlításokat – anélkül, hogy a szövegek bevalottan olvasnák egymást. Emellett alig tér ki az ideológiákat az adott korszakban övező politikai akusztikákra. Drozdy Győző 1946-os fogalom- és ideológiatörténeti művéről szólva például Csizmadia „teljesen elrajzolt demokraciaképet” és „rendkívül kitágító” fogalomhasználatot (*demokrácia*-tagú szóösszetételekkel) anakronisztikusan gyártott retroniákat) panaszol. (276., 281. old.) Holott hangsúlyozni szükséges a mű *kiáltványirodalmi* töltetét és vetületét: Drozdy *saját jelene politikai harcainak pozíciójából* beszél, a kiszegdatómbból „leszámizott”, majd önállósodásában adminisztratív eszközökkel elfojtott csoportosulás táborkarának szereplőjeként. Történeti demokraciaportréja ezért egy általánosítási igénnyel felmutatott *normatív modell*, mely múltleírásban alkalmazott visszavetítéssel kívánt legalább „színes pillangó képében” ideált és biztatást adni olvasóinak.²

Mindemellett Csizmadia kétségkívül a politikai gondolkodás „nagyon hasonló konstellációit” és izomorfizmusait mutatja fel a jelenig nyúló múlt különböző rétegeiben. (355. old.) A jelenség hatásmechanizmusairól keveset tudunk meg, pedig automatikusan felvetődik a szovjetizált pártállam karsztja mélyén rejtőzés mikéntje. A válaszra utaló munkacímmel (*Búvópatakok*) azonban már folyt kutatási program 2012-től az 1956-os Intézetben. A hasonlóan összetett történettudományi vizsgálat az évkönyvek gazdag tanúsága szerint a „nemzeti-konzervatívnak feltételezhető társadalmi mikrocsoport, illetve egyetlen személy gondolkodás- és karriertörténetén” keresztül „lappangó vagy rejtőzködő diskurzusokban [...] a különféle jobboldali politikai gondolkodások

folytonosságát” és bizonyos transzformációját regisztrálta.³

Az 1945-ig terjedő időszakra egyébiránt Csizmadia külön – ötven oldalnyi – figyelmet is fordít, aminek eredménye az egyik legkidolgozottabb szerzői tézis. Eszerint a „magyar pártpolitika legjellegzetesebb történelmi produktuma” egy jellegzetes „pártversenymodell”, mely ideiglenes „mélyen szunnyadás” után épp visszatérőben van. Már a reformkortól keltez ugyanis egy mind szilárdabb hagyományt, melynek központi eleme egy aszimmetrikus jellegű pártrendszer. Ebben ciklusokon és korszakokon átívelően egypólusú hatalom felé tendál a rendszer – egy kormányzó „mamut-” avagy „szuperpárttal”, mely „sok, kicsi, szétforgácsolt és kormányképtelen ellenzéki párttal” osztozik a palettán. (209., 308. old.) Bár nem volt „posszibilis váltópárt” a láthatáron, Csizmadia szerint a kulisszák mögött „számos metódus és mechanizmus állt rendelkezésre a domináns pártrendszeren belüli innovációra”. (140. old.) Azon megfontolásból, hogy a magyar politikai fejlődés a külvilághoz viszonyítva váljék értelmezhetővé, Csizmadia a „mintaformáló” és a „mintakövető” stratégiai felfogások megkülönböztetése mellett száll síkra, és ezek időről időre megújuló küzdelmét azonosítja.

Mindezekon túl a mindenkori fejlődésirányt megszabó, „végső” mozzgókat az elittranszformáció elméletével igyekszik meghatározni: elitjeink „egymástól divergáló mozgását” látja fő szabálynak, melyből következően „a megegyezéssel elitviselkedés” sohasem tud intézményesülni, ami a rezsim ingatagságához vezet. (363. old.) Másfelől a nagy ellentéteket és történelmi dilemmákat mi folyvást felmelegítjük és újravívjuk, mivel a „viszálykodások” ritkán

² Drozdy Győző: *A demokrácia*. Budapest, 1946. 606. (hasábszámozás)

³ Rainer M. János: *A magyar jobboldal és a szovjet típusú rendszer – közéletiek és hipotézisek*. In: *Búvópatakok – A feltárás*. (Évkönyv XVIII. 2011–2012.) Szerk.: Rainer M.

János. Budapest, 2012. 13.; Rainer M. János: *Szerkesztői előszó*. In: *Búvópatakok – Mélyfúrások*. Magyar jobboldal – 1945 után. (Évkönyv XX. 2014.) Szerk.: Rainer M. János. Budapest, 2014. 9.

kiélezettek annyira, hogy „folytathatatlanná” váljanak. Ez alapján Csizmadia a nagy átalakulásokat döntően az elitelrendeződésen belüli változásokból látja levezethetőnek, amihez kapcsolatosan 1867, 1919 és 1990 után egyaránt „konszolidációs”, „rendszer-továbbfejlesztő” és elitkonfliktusos-„kiüresedési” szakaszokat ír le. A bírálóat közbe kell vesse: a hazai „rendszerbukások” primer okozója szinte kivétel nélkül nagy horderejű exogén kényszertényezők nyomása volt. Azaz empirikusan alig értelmezhetőek természetes kimúlási időszakok, mivel a rendszerek nem érték meg, hogy önmozgásos folyamataikkal magukba roskadjanak. Ezenkívül a könyvben feltűnnek még kisebb történelmi tévesztések, tipológiai mellélövések vagy meghaladott korszaktörténeti munkákra támaszkodás esetei.

A könnyű kézzel és olvasmányosan író szerző ezzel együtt számos robusztus történelmi érvényű állítással szolgál, kivált a *minduntalan reprodukálódó fejlődési vonásainkról*. Ezen a ponton Jason Wittenberg önellenőrző rákérdezése idézhető: „...milyen kritériumokon keresztül tudjuk megállapítani a múlt és a jelen közötti kapcsolat plauzibilitását?” (id. 72. old.) Valóban: a *visszatérés, az újólagos előfordulás* mitől jelent

továbbélést, okozati folytonosságot? Úgy érezni, Csizmadia szemléletesen dokumentálta a megisméltődést/fennmaradást, miközben módszertana kevésbé segített eldönteni, hogy *szükségszerű* vagy csak *valószínűségi* fejleményekkel van-e dolgunk. Az oki relevanciák kérdése bizonyosan további munkálatokat kíván.

E programadó műnek „a jelenre vonatkozóan is van mondanivalója” (34. old.), a kötetben el is olvasható. *Aktivistatörténet-tudományi* hangoltság híján kritikánk inkább Kuhn álláspontjára hívja fel a figyelmet, mely szerint tudományos magyarázóerőn túl „gyakorlatias érvek”, „esztétikai vonzerő”, valamint „új látási élmény” elterjedése is növelheti a keresletet új paradigmák iránt.⁴ Másfelől a hazai politika funkcionális történelemigényéhez Theodore Lowi megállapítása is kapcsolható: „...minden rezsim önmagával összhangban lévő politikatudományt alakít ki.” (id. 97. old.) Ideologikus környezet beérkezéshez és viruláshoz segíthet neki tetsző paradigmákat, és ezt Csizmadia áttörést kereső módszertani ajánlatának is mindvégig mérlegelnie kell.

EÖRY ÁRON

⁴ Kuhn, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford.: Bíró Dániel. Budapest, 2000. 161., 111.